

* क्रिया काळ

• क्रिया :- चिकित्सा अपभ्रंश

• काळ :- काळो हि नित्यगश्च अपभ्रंशकश्च ।
तस्य अपभ्रंशको विकारम् अपेक्षते ॥

• षट् क्रियाकाळ ६ क्रियाकाळ

1. अंचय / चय ६ 1st क्रियाकाळ

- चयो वृद्धी स्थयामेव प्रदोषे वृद्धि दितेषु विपरित गुणैश्च च ॥

	वात	पित्त	कफ
• स्थान of चय	पप्वाग्रप	नाभि	उरः स्थान
• If दोष विमिश्रित	- अवस्था कोठकता - पूर्ण कोठकता	- पित्त अपभ्रंशता - मन्द उतमता	- अंडु गौरवम् - आत्मव्य
• गुण	- उष्ण + कृष्ण	- शीत + तिक्ण	- शीत + स्निग्ध

2. प्रकोप / 2nd क्रियाकाळ

- कोपस्तु उन्मार्गं गामिता भिक्षुनां दर्शनं स्वयम् अस्यास्यं रोगसम्भवः ॥

	वात	पित्त	कफ
स्थान	- दोष get triggered and move to their स्थान		
• If दोष विमिश्रित	- कोठक लोघ - कोठक अंचरण	- अभ्रंशिका - पिपासा - चरिदाह	- अन्न द्वैष - पुष्पेक छत्रास
• गुण	शीत + तिक्ण	शीत + तिक्ण	उष्ण + मन्द

3. पुसर / 3rd क्रियाकाल

- एवं प्रकुपितानां प्रसृतां च, वायो - विभर्गो रमन, आहोर्षौ ;
ओस, चोस, परिदाह, धूमायनानि पित्तस्य ; अहोचक्र, अविपाक,
अंगमाद - छर्दि च इति श्लेष्मणो भिद्गानि भवन्ति । तस्य लूतियः
क्रियाकालः ॥ [Sp. Shy → 21/82]

- किण्वोद पित्त सम्वाद्य
- पुसरहेतु वायुगतित्वात्
- महान उदक संचय अतिवृद्धि

- आचार्य सुश्रुत considered to 4 दोष [वात - पित्त - कफ - शोणित]
There were 15 types of दोष प्रसृता

- 1) only single दोष involve (4)
- 2) two types दोष get together (6)
- 3) any three दोष involve (4)
- 4) all 4 दोष come together (1)

4. स्थान संश्लेष / 4th क्रियाकाल

- कुपितानां हि दोषाणां कारिणो परिवर्धनम् ।
यस्य स स्थलैर्गुण्यात्म अधिवृद्धान तस्य उपपद्यते ॥ [C.S. → 18/14]
○→ पूर्वशपम् एवं स्थान संश्लेष भिद्गम् ॥

स्थान	स्थान संश्लेष दोषगत व्याधि 8 दोष
उदर	• अनाह (वात) , • अतिमार (वात) , • विमूचिका (वात)
वस्ति	• पुमेह (कफ)
गुल्म	• भगंदर (पित्त + वात)
अस्थिगत	• विक्रिधि (वात) (abscess)
त्वक् 8 भ्रम	• पित्तर्ष (पित्त + रक्त) , • कुष्ठ (त्रिदोष)
शरीरगत	• ज्वर (पित्त)
पादगत	• वातशोणित (वात + रक्त) (90%)

5. व्यापित / कृप / 5th क्रियाकाल

- अतः अर्धे व्याधि दर्शनं वक्ष्यामः ।
शोफ - उदरग्रन्थि - अधिक विस्फे पृष्ठतानां व्यापित भक्षणात् ।
अथ अतिमार संपृष्ठतानां च तत्र पञ्चम क्रियाकालः ॥

6. भैद्य / 6th क्रियाकाल

- अतः अर्धे एतेषाम् अपदिर्णानाम् पूर्णभावम् अपान्ननाम् चक्रेः
क्रियाकालः ।
अथ अतिमार पृष्ठतानाम् च दिर्घकाल अनुष्ठानः तत्र अष्टम
क्रियाकालः असाध्यताम् अपयान्ति ॥

• Importance —

- सर्व भवति छिन्नभावः एकेन वा पुनः ।
- Help for early diagnosis of disease and early treatment of disease
- Help for the know which दोष & धातु are involve in disease
- Identify the stage of disease & for the treatment.
- understand the stage in definite sequence before the disease is diagnosed.

* ઋષ્ટુ ક્રિયા કાળ

- ચય પુકોપ પ્રશમન વર્ષો ગ્રીત્ત્મ માદિષુ ઋષ્ટુ ।
વર્ષોદોષુ તુ પિતરપ ; સ્મિત્ત્મના : શીશીરાદિષુ ॥

દોષ	ચય	પુકોપ	પ્રશમન
વાત	ગ્રીત્ત્મ	વર્ષો	શરદ
પિત્ત	વર્ષો	શરદ	હેમન્ત
કફ	શિશીર	વર્ષો	ગ્રીત્ત્મ

૧. ચય । સંચય

૨. પુકોપ

૩. પ્રશમન । શમન

૩. પ્રશમન । શમન

- સ્વાસ્થ્યાન સ્થાય સમતા વિકાર સમ્ભવઃ સમઃ ॥

દોષ	સંચય	પુકોપ	પ્રશમન
વાત	કૃત્ત્વ + શ્લેષ	શીત + શ્લેષ	કૃત્ત્વ + સ્નિગ્ધ
પિત્ત	શીત + તિષ્ઠ	કૃત્ત્વ + તિષ્ઠ	શીત + મન્દ
કફ	શીત + સ્નિગ્ધ	કૃત્ત્વ + સ્નિગ્ધ	શીત + શ્લેષ